

ESTETYKA KRAJOBRAZU

Obszar badań i zainteresowań estetyki, która problematyzuje pojęcie krajobrazu dostrzegając w nim zarówno zjawisko, jak i ideę estetyczną. Estetyka krajobrazu definiuje konstytuujące krajobraz kategorie, jakości i wartości estetyczne oraz rodzaj towarzyszącego mu doświadczenia.

Estetyka krajobrazu nie jest wyodrębnioną dziedziną filozofii, jakkolwiek lokuje się na styku estetyki przyrody i estetyki sztuki: za estetyką przyrody uznaje piękno natury i jego doświadczenia, z estetyki sztuki zapożycza wartości konstytuujące obraz i jego postrzeganie. Estetyka krajobrazu uznaje, że dostrzeżenie piękna przyrody to warunek bardziej złożonego procesu, w wyniku którego widoki postrzegane są jako krajobrazy. Doświadczenie krajobrazu ma ze swej natury charakter wizualny, przynależny podmiotowi, a nie przyrodzie jako takiej, w tym sensie, że wyraża się bezpośrednio, w postrzeganiu wzrokowym. Sposób tego postrzegania znajduje swoje odzwierciedlenie w malarstwie krajobrazowym, które dostarcza modelu wyodrębniania krajobrazu z postrzeganego fragmentu rzeczywistości zewnętrznej (np. krajobrazu naturalnego, krajobrazu miejskiego) i umieszczania go w realnych lub wyobrażonych ramach. Obecnie, w sytuacji rozszerzenia pola samej estetyki (estetyka poszerzona), estetyka krajobrazu zbliża się do kulturowych badań nad krajobrazem i wypracowanego na ich gruncie pojęcia krajobrazu kulturowego. Pozwala to odróżnić klasyczne (tradycyjne) pojęcie krajobrazu estetycznego oraz pojęcie krajobrazu kulturowego definiowane w ramach estetyki poszerzonej. Kluczowe dla konstytuowania się estetyki krajobrazu są koncepcje Burke'a, Gilpina i Kanta oraz Simmla i Rittera, które reprezentują klasyczne (tradycyjne) ujęcie krajobrazu. W XX w. w ramach estetyki poszerzonej krajobraz problematyzuje estetyka środowiskowa, a w szczególności Berleant. Pomiędzy nimi sytuuje się współczesna koncepcja Carlsona.

Ujęcie historyczne pozwala lokować źródła estetyki krajobrazu w renesansowej wrażliwości na świat przyrody, w odkryciu piękna natury i krajobrazu jako pięknego widoku wyrażającego się w naturalnej scenerii. Przypisane renesansowi „odkrycie” krajobrazu (Gombrich, Burckhardt) wiąże go z obrazowym i malarskim postrzeganiem świata. Pierwsze refleksje dające estetyce krajobrazu podstawy dyskursywne sformułowane zostały przez Bacona, Shaftsbury'ego, osiemnastowiecznych empiryków angielskich (Hutchesona, Alisona, Addisona, Pope'a oraz Burke'a). To równocześnie moment w refleksji estetycznej, gdy pięknu przyrody (jako niedoścignętemu wzorowi dla artysty) nadano wartość wyższą aniżeli pięknu sztuki, uznając, że piękno jest cechą całej rzeczywistości i mieści się ono w porządku natury (Shaftesbury). Istotny wkład Shaftesbury'ego do estetyki krajobrazu to również zarysowanie pojęcia bezinteresownej kontemplacji towarzyszącej postrzeganiu zjawisk naturalnych. Addison i Pope pisali o pięknie form naturalnych i nieskrępowanej przyrodzie, wielości obrazów generowanych przez naturę oraz charakteryzującej ją różnorodności i zmienności. Burke, poszukując jakości i wartości estetycznych w przyrodzie, wprowadził do rozważań o przyrodzie i jej zjawiskach drugą, obok piękna, kategorię: wzniosłość, która określa wszystko to, czego estetyka piękna nie obejmuje. W tym ujęciu wzniosłość wyraża się w dzikiej,

nieposkromionej naturze, wzbudzając trwogę przekuwaną w estetyczną przyjemność. Gilpin pokazał z kolei, że obok piękna i wzniosłości możliwa jest do wyodrębnienia trzecia kategoria estetyczna: *the picturesque* (ang. malowniczość), która została powiązana z krajobrazem, a następnie z parkami krajobrazowymi. Kategoria *the picturesque* odnosiła się do widoków malowniczych, czyli godnych namalowania, które przyciągają oko. Ostatecznie *the picturesque* związała krajobraz z obrazem, dla którego modelem wzorcowym jest malarstwo pejzażowe, a wyrazem spojrzenie ukształtowane na gruncie zasad perspektywy i poszukiwania sposobu idealnego odwzorowania świata. Znaczącą rolę w kształtowaniu estetycznego spojrzenia na krajobraz odegrała teoria i praktyka tworzenia parków krajobrazowych.

Z tej perspektywy krajobraz konstituuje się w obliczu dwóch kategorii estetycznych: *the picturesque* i wzniosłości. Obie skutecznie ukształtowały modele krajobrazów preferowanych, odnosząc się zarówno do istoty, jak i jakości widoków estetycznych. Ważność tych kategorii polega na wyodrębnieniu dwóch rodzajów doświadczenia odżywającego się w obliczu przyrody i obcowania z nią. O ile *the picturesque* oznacza kontemplację i zdystansowane, bezinteresowne doświadczenie krajobrazu jako obrazu, który znajduje najlepszą egzemplifikację w malarstwie i parkach krajobrazowych, o tyle wzniosłość, wyrażając się w takich zjawiskach jak burza, sztorm, majestatyczne góry, wzbudza trwogę, a nie kontemplacyjne doznanie estetyczne. Te dwie kategorie nie straciły na aktualności, a o ich żywotności świadczy to, że do dzisiaj podziwiamy krajobrazy, które jawią się nam w postaci postrzeżonego obrazu. Wzniosłość, mimo swojej skomplikowanej historii w obszarze estetyki i filozofii, nie straciła mocy oddziaływania, nadal aktualizując się wobec zjawisk, w których żywioł przyrody ujawnia swoją grozę.

Kant w *Krytyce władzy sądzania* przyjął wprowadzony przez Burke'a podział na estetykę piękną i wzniosłości, ugruntowując dwutorowość estetyki. U Kanta, przez powiązanie z pojęciem pięknej natury, doświadczeniu krajobrazu przypisane zostały te same cechy, które charakteryzują piękno: bezinteresowność, bezpojęciowość, zdystansowanie, kontemplacyjny namysł. Idea bezinteresownego oglądu to przyznanie wzrokowi roli zmysłu dominującego w kontakcie z naturą i wprowadzenie dystansu jako rodzaju relacji między podmiotem doświadczającym a zjawiskiem lub przedmiotem doświadczenia. Dystans i bezinteresowna kontemplacja wskazują, że w doświadczeniu krajobrazu nie chodzi o bezpośredniość przeżycia, lecz o aktywność wyobraźni, która to, co bezpośrednio dane, ujmuje we własne ramy. W ujęciu Simmla krajobraz jest „tworem duchowym”, a do jego doświadczenia potrzeba szczególnego procesu duchowego, podobnego do aktu twórczego, który sprawia, że już nie oglądamy łąk, lasów, gór, lecz krajobrazy. Widz, podobnie jak artysta, z chaotycznego, nieskończonego strumienia świata wyodrębnia fragment, który formuje w jedność: nadaje mu formę, uzupełnia o sens i znaczenie. Berleant wiąże ten typ doświadczenia ze spojrzeniem panoramicznym.

W klasycznym ujęciu doświadczenie krajobrazu dopuszcza jedynie postawę widza, odbiorcy, co oznacza, że z jego postrzegania, doświadczenia i odczuwania wykluczeni są ci, którzy w wymiarze fizycznym w nim aktywnie uczestniczą, współtworząc go przez użytkowanie.

Uznanie, iż estetyka krajobrazu odwołuje się do dwóch kategorii: wzniosłości i *the picturesque* pozwala wyodrębnić dwa podejścia do krajobrazu, ujawniające jego dwa sensory. Podział przebiega pomiędzy *the picturesque* a wzniosłością i stawia na przeciwległych biegunach ideę beczasowości i ahistoryczności pięknej natury oraz historyczny, procesualny wymiar piękna, kontemplację tego, co postrzegane oraz wielozmysłowe doświadczenie estetyczne. O ile *the picturesque* wyzwala estetyczną przyjemność, o tyle przez wzniosłość przemawia estetyczne poruszenie.

W optyce wzniosłości krajobraz nabiera charakteru procesualnego, wpisując się w zjawiska kulturowe i społeczne oraz procesy historyczne. Jako proces, w którym nakładają się na siebie relacje społeczno-kulturowe i świat naturalny, krajobraz nabiera sensu otaczającej rzeczywistości, aktualnego środowiska, w którym do głosu dochodzi jego w pełni zmysłowy odbiór.

Estetyka środowiskowa (ang. *environmental aesthetics*) wiąże pojęcie krajobrazu ze środowiskiem. Takie stanowisko reprezentuje Berleant, który kieruje się ku idei krajobrazu rozumianego jako element całościowo pojętego środowiska. W proponowanym ujęciu, środowisko to nie tylko fizyczne otoczenie, ale również wykraczający poza świat przyrody porządek społeczny i kulturowy, przyrodniczy i sztuczny; to uwarunkowania geograficzne i klimatyczne; to fizyczna obecność, zmysłowe postrzeganie, jedność czasu i miejsca. Tak rozumiany krajobraz wymaga innego typu doświadczenia, które Berleant definiuje w terminach zaangażowania rozumianego jako „wartościujące uczestnictwo” zakładające, że podstawowym czynnikiem w relacji ze światem zewnętrznym są wartości estetyczne. Taki typ doświadczenia charakterystyczny jest dla relacji podmiotu z naturą. Tu estetyczne upodobanie oznacza zaangażowanie, bowiem przyroda, wyrażając się przez bezpośrednio dane nam środowisko, wymaga z naszej strony aktywnego odbioru. W tym zakresie Berleant zbliża się do stanowiska reprezentowanego przez geografię humanistyczną, odwołującą się do krajobrazu kulturowego jako przestrzeni, w której wyraża się dzieło natury i praca człowieka, a sam krajobraz nabiera charakteru procesualnego, wpisując się w zjawiska kulturowe i społeczne oraz procesy historyczne. Takie ujęcie pozwala jednoznacznie powiązać krajobraz z tym, co dynamiczne i odrzucić jego statyczny model, co nie pozostaje bez wpływu na rolę podmiotu. Ów powinien zmienić się z widza i użytkownika w „krytycznego” uczestnika, którego wkład w kształtowanie rzeczywistości przebiega na trzech polach: percepcji, działania i świadomości. Krytyczne uczestnictwo oznacza współtworzenie i aktywność zmysłów: w miejsce niezaangażowanego widza wkracza aktywny postrzegający. Oznacza to również, że nie można już mówić o krajobrazie jako takim, ale o wielości różnych, zmysłowych krajobrazów, dla których wizualność jest formą dopełnienia i scalenia tego, co objawia się w bogactwie wrażeń.

[B.F.]

Literatura:

Berleant, Arnold. *Wrażliwość i zmysły. Estetyczna przemiana świata człowieka*, tłum. S. Stankiewicz. Univeristas, Kraków, 2011.

- Berleant, Arnold. *Living in the Landscape. Toward an Aesthetics of Environment*. Lawrence: University Press of Kansas, 1997.
- Burke, Edmund. *Dociekania filozoficzne o pochodzeniu naszych idei wzniosłości i piękna*, tłum. P. Graff. Warszawa: PWN, 1968.
- Burckhardt, Jacob. *Kultura Odrodzenia we Włoszech. Próba ujęcia*, tłum. M. Kreczkowska. PIW, Warszawa 1991.
- Carlson, Allen. *Nature and Landscape. An Introduction to Environmental Aesthetics*. New York: Columbia University Press, 2009.
- Frydryczak, Beata. *Krajobraz. Od estetyki the picturesque do doświadczenia topograficznego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2013.
- Gombrich, Ernst H. *The Renaissance Theory and the Rise of Landscape. Norm and Form. Studies in the Art of the Renaissance*. Oxford: Phaidon, 1966.
- Gilpin, William. *Three Essays: On Picturesque Beauty, On Picturesque Travel and on Sketching Landscape*. London 1794.
- Kant, Immanuel. *Krytyka władzy sądzenia*, tłum. J. Gałęcki. Warszawa: PWN, 1987.
- Morawski, Stefan. *Studia z historii myśli estetycznej XVIII i XIX w.* Warszawa: PWN, 1961.
- Ritter J., *Krajobraz. O postawie estetycznej w nowoczesnym społeczeństwie*, tłum. Cz. Piecuch. W *Szkoła Ritтера. Studia z filozofii niemieckiej*, t. 2, red. Stanisław Czerniak, Jarosław Rolewski. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 1996.
- Simmel, Georg. *Filozofia krajobrazu. W Most i drzwi. Wybór esejów*, tłum. M. Łukasiewicz. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006.